

Materieel en administratief ontbrak er van alles. Over de kampementen in de buurt van Toulouse schreef een afgevaardigde van het Ministerie van Volksgezondheid een rapport in het begin van juni. Erg positief was het niet. De militaire structuur aldaar was duidelijk niet berekend op haar taak. Er waren werkkompagnieën gevormd *vaguement commandées par un seul gradé* en tewerkgesteld in fabrieken en landbouwbedrijven. Ook hij wees op de grote morele gevaren voor deze jonge mensen want de sociale controle van het gezin was weggevallen en ze werden betaald voor het werk dat ze verrichtten. De centen werden besteed aan drankgebruik en prostitutie. En er waren ook nog *des milieux dont les idées peuvent constituer un mauvais ferment*. Werden hier de kommunisten bedoeld of eerder de vlaamsnationalisten en rexisten die uiteraard ook jongeren onder de werfreserve hadden? Of leopoldisten die vonden dat Belgen nu niet meer mochten vechten tegen de Duitsers? Sinds een achttal dagen hadden de militaire autoriteiten begrepen dat ze onderscheid moesten maken. De allerjongsten werden nu in aparte groepen ingezet in bosontginning, ver van alle verleidingen. Er ontbrak dus héél veel aan de begeleiding en niet in het minst aan de militaire opleiding... en daarvoor waren ze toch samengebracht! Dit rapport was lang niet de enige waarschuwing die Jaspar bereikte ⁴⁵.

Jaspar was absoluut niet opgetogen over de gang van zaken betreffende de rekruteringsreserve. Op 4 juni 1940 schreef hij openhartig aan zijn kabinetschef Pierre Thélismar: *En tout cas je me refuse formellement à envoyer qui que ce soit à Narbonne ou à Toulouse, où l'on groupe pêle-mêle, où l'on fait non pas des soldats mais des manoeuvres pour les usines; les séminaristes, les étudiants en droit et en médecine, les vagabonds, les repris de justice, les saltimbanques. S'il convient à l'Etat-Major de se livrer à ce genre de choses, il me convient à moi de ne pas m'y associer. Les rapports que j'ai reçu verbalement hier matin à cet égard de MM. Mathieu et Bovesse, sont effrayables. 20.000 jeunes gens courent les rues à Toulouse, n'ont pas à manger, boivent du vin du pays, courent les boîtes et font scandale. Dans la région de Montpellier, un colonel, désespéré de la situation dans laquelle il se trouvait, s'est fait sauter la cervelle. Les jeunes gens ont mis le feu à leur paille, sans doute pour supprimer la vermine qui s'y trouvait. Les forces françaises ont dû intervenir bayonnette au canon. Voilà la situation que j'ai signalé d'ailleurs à M. le Premier Ministre. J'ai décidé de ma propre autorité de créer des camps. On groupera les jeunes gens par équipes de 2.000. On les encadrera, on les traitera comme ils doivent l'être et non point comme des Sénégalais.* Voor de begeleidingsopdracht had hij Karel Vander Cruysse, de abt van Orval, klaarstaan. Die wist hoe hij iets moest organiseren ⁴⁶.

Jaspar schreef diezelfde dag een brief naar Pierlot waarin hij uitvoerig weergaf wat Mathieu en Bovesse, beiden provinciegouverneurs, mensen die hij de verantwoordelijkheid gegeven had over de werking van de

45 Nota voor de heer Sachs, naam van de auteur is onleesbaar. In potlood is de datum van 4 juni toegevoegd (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2016).

46 Jaspar aan Thélismar, 4 juni 1940 (ARA, *Id.*, nr. 2025).

vluchtelingenopvang in de betrokken gebieden, vertelden over de opvang van de rekruteringsreserve. Hun toestand was betreurenswaardig. Wie moest die verbeteren? *Personne ne sait qui doit s'occuper d'eux lorsqu'ils arrivent à Toulouse. En effet, ils ne sont encore militaires, déclarent les autorités militaires. Les autorités civiles prétendent qu'ils sont sous l'obédience de l'Armée. Ceux qui sont sous l'autorité militaire sont mal nourris, mal logés et sont répartis sans distinction en compagnies de travail.* Ze moesten werken, ondermeer in munitiefabrieken; en werden daarvoor betaald. Maar ze besteedden het geld aan uitpattingen want ze hadden immers niet de verantwoordelijkheid over een gezin. Bovendien werd er zo werk en inkomen afgenomen van gevluchte arbeiders-gezins-hoofden die dat veel méér nodig hadden. Zowel de medische als de kerkelijke autoriteiten lieten Jaspar hun bezorgdheid weten. De aangehaalde factoren vormden *un magma qui favorisera le jeu d'éléments extrémistes.* En dan kwam scherpe kritiek op de militairen: *Il semble que l'autorité militaire n'ait pas de plan. On me dit que le Général de Selliers de Moranville est «un insuffisant et inconscient» qui au surplus ne met pas les pieds dans les différents camps... Il faudrait, à mon avis, envoyer là-bas un militaire de valeur, conscient de la mission que l'on attend de lui.* Het ongenoegen over de persoon van de generaal was verergerd door het feit dat Mathieu, Jaspars afgevaardigde ter plaatse, de generaal niet te spreken kreeg omdat hij drie dagen verlof had genomen. Gelet op de omstandigheden was dat ongehoord. Het leger had, vernam Jaspar, zelfs geweigerd om rijdende keukens te installeren. Bovesse had gewaarschuwd voor ernstige moeilijkheden met Franse troepen als de ordehandhaving verder te wensen overliet. Jaspar drong aan bij Pierlot om zo snel mogelijk een beslissing te nemen over de begeleiding van deze jongens ⁴⁷.

De volgende dag was zijn verontwaardiging nog niet geluwd. Aan zijn kabinetschef Thélismar schreef Jaspar: *Je me refuse, en ce qui me concerne, à laisser à l'abandon, dans un état voisin de la plus immonde misère, la plupart de nos jeunes compatriotes qui errent sur les routes. J'ai adressé hier à M. Le Premier Ministre un rapport sur ce qui avait été fait dans ce sens et sur mes projets.* Jaspar was erg gebeten over het gebrek aan voorbereiding en zorg dat van Landsverdediging was uitgegaan: *On a distribué sans parcimonie des fonds au Ministère de la Défense Nationale pendant des années. Il paraît de la plus saine logique de réparer les dégâts dont je ne porte pas la responsabilité.* Hij was in ieder geval van plan om er wat aan te doen, al zou dat leiden tot openlijke botsingen met zijn kollega's: *Vous transmettez à qui vous plaira la présente lettre. Elle se passe de commentaires. Si le Ministère de Finances me refuse les crédits que j'estime indispensables, je ferai un appel public à la radio, et dans la presse sans dissimuler ma pensée* ⁴⁸. Deze opmerkingen duiden er ook op dat Jaspar op dat ogenblik al erg kregelig was over minstens een aantal van zijn collegae-regeringsleden en bereid was om een eventueel bevoegdheidsconflict voor de publieke opinie te gooien. Op 7 juni schreef hij

47 Jaspar aan Pierlot, 4 juni 1940 (*Ibid.*).

48 Jaspar aan Thélismar, 5 juni 1940 (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 2026).

aan Alex Salkin-Massé. Walging en wroeging omwille van de houding van de legerautoriteiten. Maar Jaspar wist ook dat nogal wat ministers slecht gezind waren omdat Volksgezondheid zich op hun terrein zou wagen. Minister van Justitie Paul-Emile Janson had daarover een vriendelijk maar waarschuwend telefoongesprek gevoerd met Jaspar. Die trok zich daar weinig van aan. *Notre presse est fort mauvaise dans les milieux gouvernementaux de Poitiers. On nous accuse de nous occuper d'un tas de choses qui ne regardent pas... Bref l'atmosphère n'est pas bonne*⁴⁹.

Op 7 juni gaf hij opdracht Pierlot nog wat gegevens achterna te zenden. De avond tevoren waren er in Cahors nog heelder troepen zonder enige begeleiding aanbeland. Optimisme en moraal waren ver te zoeken: *Certains d'entre eux se présentaient comme des 'enragés'. De verwaarlozing favorisera le jeu d'éléments extrémistes. Hier soir encore un train est arrivé en gare de Cahors avec 1000 jeunes gens dans un état effrayant encadrés seulement de quelques sergents et sans médecins. Plusieurs ont été frappés de congestion et ont été hospitalisés. Ze moesten allemaal naar Toulouse. Ook hier weer de nadruk op het gevaar van prostitutie met bijhorende geslachtsziekten. Jaspar had een krediet uitgetrokken van 15 à 20 miljoen om drie kampen te bouwen. Toutefois, il se pose pour lui la question angoissante de savoir jusqu'à quel âge il convient de retenir les jeunes gens dans des camps. Il se propose de les faire encadrer notamment par les formations du Chanoine Cardijn. Beide nota's aan de Eerste Minister hadden voor bedoeling dat er eindelijk een duidelijke afspraak werd gemaakt welke bevoegdheden de burgerlijke en de militaire overheden hadden betreffende de opvang van deze jongeren*⁵⁰. Op de achtergrond, onafgezien de humanitaire overwegingen, speelde stellig het besef mee dat de militaire waarde van de rekruteringsreserve afnam naarmate de verwaarlozing langer duurde.

De bevoegdheid over de CRAB-kampen was in feite slechts een deel van het probleem. Eerst moest een andere strijd uitgevochten worden. Het ging hem binnen de regering immers nog veel meer om de politieke greep op de vluchtelingen. Dat was voorlopig het belangrijkste twistpunt op de regeringstafel. Het was Jaspar die de hele omkadering van de Belgische vluchtelingen in handen had, hetgeen vooral zijn Vlaamse partijgenoot Arthur Vanderpoorten, minister van Binnenlandse Zaken, niet zinde want die voelde zich daardoor het sterkst in zijn bevoegdheden aangetast. Op 31 mei had de Raad al beslist om een «Ministercomité voor de vluchtelingen» op te richten met Pierlot als voorzitter, Vanderpoorten, Soudan, Balthazar en Jaspar. Maar de facto had Jaspar de hele administratie in handen. Vooraleer een beslissing zou vallen over de CRAB-kampen zou er daarover klaarheid moeten komen. Op 5 juni opende Vanderpoorten de aanval op zijn kollega van Volksgezondheid, daarin gesteund door Minister

49 Jaspar aan Alex Salkin-Massé, 7 juni 1940 (*ibid.*).

50 Nota voor Pierlot, opgesteld door Salkin-Massé in opdracht van Jaspar, 7 juni 1940. Er werd hiervan ook een copie gezonden naar de auditeur-generaal (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2016).

Van Nationale Opvoeding, Eugène Soudan. Hij verklaarde zich tegen het engageren van provinciegoeverneurs en burgemeesters door Jaspars. Hij eiste een volledige lijst van al wie in het opvangnetwerk bedrijvig was. *Il se plaint également que l'élément flamand soit négligé en l'occurrence*. Het hoeft geen betoog dat Jaspars wensen betreffende de rekruteringsreserve in een dergelijke naijverige atmosfeer zouden overkomen als een poging tot uitbreiding van zijn administratieve machtspositie. Erg onprettig voor Jaspars, maar hij bracht op deze Ministerraad toch nog de rekruteringsreserve ter sprake. De CRAB's klaagden over gebrekkige voedselvoorziening en laag moreel. Hij vroeg om civiele kampen op te richten voor de jongste CRAB's die toch niet op korte termijn in het leger werden opgenomen. Dat vonden zijn kollega's goed.⁵¹

De regering kon dus niet zeggen dat ze niet wist dat de leefomstandigheden slecht en de begeleiding ontoereikend was. Naar die kennis handelen werd blijkbaar niet opportuun geacht. Pierlot wilde de militairen blijkbaar niet voor het hoofd stoten. De greep van de regering op de Belgische troepen in Frankrijk was al erg twijfelachtig. Daarom kon hij onmogelijk Jaspars in het openbaar gelijk geven. Op 8 juni erkende Pierlot, in een radiotoespraak, dat er moeilijkheden waren op het vlak van huisvesting en bevoorradings, maar dergelijke fouten werden meer en meer vermeden. «De Minister van landsverdediging, zo begaan om het lot van zijn soldaten, verwaarloost hoegenaamd niets, opdat de stoffelijke en zedelijke voorwaarden van deze opleiding de technische waarde en de opvoedende elementen zouden bevoordelen».⁵²

Het is zonneklaar dat de militaire waarde van de rekruteringsreserve erg gering was. Dat kon ook moeilijk anders op korte termijn, maar er werd door de militaire verantwoordelijken blijkbaar geen of weinig moeite gedaan om die tendens te keren. De voorwaarden waren niet vervuld om deze massa tot bruikbare soldaten op te leiden. Een onderzoek naar de geest bij de Belgische officieren en het beleid in de opleidingseenheden, de CRI's, zou meer licht kunnen werpen op het waarom. Afgezien daarvan zou het op gevechtsspeil brengen toch veel tijd kosten en zouden de Duitsers die laten? Ze beukten op de Franse linies. Zouden de bondgenoten in staat zijn om de oorlog op Frans grondgebied nog lang verder te zetten? De geallieerde troepen waren ondertussen in een zeer ongunstige machtsverhouding met de vijand terechtgekomen en er dreigde in de Alpen een grootscheepse aanval vanwege Italië. Het water steeg de Fransen tot aan de lippen. Op 14 juni zei Pierlot op de Ministerraad dat de meest recente radiotoespraak van Reynaud blijk had gegeven van *une angoisse extrême*. Wat als Frankrijk de strijd opgaf?

51 Ministerraad 7 en 8 juni (ARA, Mikrofilm 2081/1).

52 Tekst van de rede van 8 juni 1940 (LA, *Archief Vanderpoorten*, nr. 32.V).

HET FRANSE LEGER IS VERSLAGEN

In een verkilde, haast vijandige sfeer tussen Jaspar en zijn kollega's-ministers, beleefde de regering het einde van de gevechten op Franse bodem. Het uitgeputte Franse leger verzocht om een wapenstilstand. Dat was ook voor de Belgische ministers een schok, want zij hadden een dergelijk snel einde niet verwacht. Op de Raad van 14 juni moesten ze een Franse nederlaag onder ogen zien. Er waren verscheidene mogelijkheden. Als Britten en Fransen de strijd staakten was het simpel; de Belgische regering zou vanzelfsprekend volgen. Moeilijker werd het wanneer Frankrijk het opgaf en de Britten zouden doorvechten. Een derde mogelijkheid was dat de strijd op het vasteland zou uitdoven en Britten en Fransen zouden inschepen en de strijd verderzetten vanuit Engeland en de Franse kolonies. Dat Londen zou doorvechten werd niet echt betwijfeld, maar Frankrijk? Spaak vermoedde dat dat land wel zou doordoen *sous une forme ou sous une autre*. De regering kon in dat geval vertrekken naar Londen. Maar dat stelde een politiek probleem. Kon dat met achterlating van al die medewerkers en vluchtelingen? Misschien nog belangrijker: alle troepen en rekruten overbrengen was ondenkbaar. Een Belgische regering overzee kon geen militair machtsinstrument van enige betekenis meer hebben. Allerlei opvattingen en hypotesen werden op de Raad geformuleerd. Vele ministers waren weinig geneigd om de vluchtelingen en de troepen in Frankrijk zomaar achter te laten, zelfs als de Franse regering naar Noord-Afrika trok. Niemand wilde het pijnlijke dilemma beslechten. Er werd afgesproken om de volgende dag verder te gaan met deze gedachtenwisseling.

Blijkbaar werd er 's nachts nieuwe moed gevonden, want op 15 juni helde de vergadering over naar de Britse optie. Maar dan moest iedereen mee! Pierlot wilde géén ministers achterlaten. Voor die beslissing kreeg hij steun van August De Schryver en Arthur Vanderpoorten. Deze laatste stelde voor de vluchtelingen toe te vertrouwen aan een kollege van provinciegeverneurs, met Holvoet als voorzitter. Die mensen waren goed vertrouwd met deze problematiek en ze hadden het nodige gezag. Denis zag geen heil in de overtocht. Voor hem woog het achterlaten van vluchtelingen, CRAB's en soldaten te zwaar. In Londen gaan zitten zonder militaire macht om een effectieve vuist te kunnen maken, had in zijn ogen weinig zin: *Si on voulait prendre réellement attitude dans le sens de la continuation de la lutte, il faudrait assurer le transport maritime de nos troupes*. Daartoe waren er eenvoudigweg onvoldoende middelen voorhanden, dacht men. En de burgers dan die toch een belangrijke legitimatie van de regeringspolitiek van de voorbije weken hadden gevormd? Pierlot moest toegeven dat het lot van vrijwel al de Belgen in Frankrijk de terugkeer naar België zou zijn, met hangende pootjes zich schikken in een Duitse bezetting. De Eerste Minister was niet blind voor Denis' bekommernis, maar was al tevreden met een deel van de nog aanwezige militaire macht: *Tâchons de sauver une partie de nos forces armées*. België beschikte nog over schepen. Als ze, met een deel van de troepen, weg konden komen... In ieder geval moesten de soldaten allen vrijwilligers zijn. Niemand mocht zich gedwongen voelen.

De volgende ochtend werd opnieuw vergaderd. Ditmaal in een uitermate bedrukte sfeer en in aanwezigheid van ambassadeur le Tellier. De situatie was drastisch verslechterd want blijkbaar was de beschikbare scheepsruimte veel geringer dan verwacht. Pierlot vroeg of de regering moest verder vechten *alors que ses moyens sont réduits pratiquement à néant*. Enkel Jaspar beleed uitdrukkelijk zijn ongeschokt geloof in een Britse overwinning. De Schryver wees hem op de feiten: *Pour continuer la lutte, il faudrait que nous nous en ayons les moyens. Nous sommes dans l'impossibilité d'évacuer une quantité appréciable des troupes*. Bovendien was de toestand van de Belgische troepen erg slecht. Zowel het moreel als de uitrusting waren beneden alle peil. Ook dat was een domper op de stemming. Minister van Openbare Werken Matagne verklaarde zich geschokt door *des renseignements qu'il a reçus du Général Denis sur les dispositions des militaires*. Het algemeen gevoel was dat het raadzaam was de strijd op te geven. Zelfs als er scheepsruimte voorhanden was, zouden er dan voldoende vrijwilligers gevonden worden?

De Fransen kregen intussen de diktaten van de Duitse wapenstilstandskommissie in Wiesbaden voorgeschoteld. Ze hadden er dus geen belang bij de Duitsers te irriteren door een te grote inschikkelijkheid tegenover de Belgen op hun grondgebied. Dat leidde tot een verdere inperking van de bewegingsvrijheid van de regering. Spaak ging met zijn ambtskollega Baudhuin praten. Op 18 juni in de voormiddag deelde hij de Raad mee dat volgens het wapenstilstandsakkoord, alle buitenlandse troepen op Frans grondgebied de wapens moesten neerleggen; *et par conséquent les troupes belges*. Binnen de Franse regering was een vergelijkbaar debat gevoerd betreffende het verderzetten van de strijd van over zee. De meerderheid van de ministers had de militaire macht in de koloniën onvoldoende geacht; in Noord-Afrika was slechts een ekwivalent van twee divisies aanwezig en dat was futiel. Frankrijk had immers alles op alles gezet om een reusachtig landleger op de been te brengen om het moederland te beschermen. Nu dat verslagen was, leek de oorlog de facto verloren. De ministers zagen ook wel dat België zich dienaangaande in een perfect vergelijkbare situatie bevond. In de namiddag kwam de vergadering terug samen. Denis had al opdracht gegeven aan de officieren om tegenover de Duitsers dezelfde houding aan te nemen als de Franse troepen. *Les jeunes gens de la réserve de recrutement doivent être considérés comme des civils*⁵³. De regering besloot dat ze enkel nog moest zorgen dat de massa Belgische vluchtelingen, soldaten en CRAB's zo vlug mogelijk weer naar huis konden. Behalve Jaspar! Die besloot naar Londen over te steken en desnoods de strijd alleen voort te zetten. De Ministerraad zou Vanderpoorten aanduiden als zijn opvolger.

53 A. COLIGNON, *Ordre de rejoindre les «16-35 ans»*, in *Jours de défaite II*, Brussel, 1991, p. 12. Op 19 juni zou Denis in een geheime instructie aan het officierenkader bevelen dat de CRAB's moesten beschouwd worden als *refugiés civils*. Hoeveel officieren hebben dit geïnterpreteerd als een einde van de verantwoordelijkheid tegenover de rekruteringsreserve. Zoals het verslag van de Ministerraad bewijst, waren de ministers in ieder geval op de hoogte van deze zienswijze vanwege Denis.

Op 28 juni werd beslist dat de regering en de troepen het door de Duitsers te bezetten deel van Frankrijk – waaronder Bordeaux en omgeving – zouden verlaten en zich verder zuidelijker terug te trekken. Via Sauveterre trok de regering naar Vichy, de zetel van de nieuwe Franse regering onder leiding van maarschalk Pétain. Dat vermeed contact met de Duitse troepen waardoor een zekere speelruimte behouden bleef. Ondertussen werd die speelruimte tegenover de CRAB's alsmáar kleiner. Het geduld in de kampen raakte op. Een bezorgde Pierlot trok aan de mouw van Vanderpoorten en Denis. Als de CRAB's in een dergelijke verwaarloosde toestand zouden gerepatriëerd worden, dan zou de reactie van de publieke opinie in België niet mals zijn. Dat wilde hij voorkomen door er meer geld in te pompen. In afwachting moesten hun families de nodige inlichtingen krijgen. *Ceci serait important eu égard à l'émotion qui est entretenue en Belgique concernant ces jeunes gens*⁵⁴.

Het bezette België werd nu weer een actieve medespeler op het politieke schaakbord. Er was immers weer contact mogelijk. Op 8 juli was er nieuws via Berryer die tweemaal met de koning had gesproken. Berryer vertelde ook dat er bij de bevolking behoorlijk wat irritatie was over de 28 mei-verklaring, de evacuatie van de burgerbevolking en het ongewisse lot van de CRAB's. Dat zorgde ervoor dat de regering des te meer aandacht ging besteden aan het lot van de rekruteringsreserve. De Raad had op 6 juli al beslist 10 miljoen te besteden, ondermeer voor nieuwe kledij, en 2 miljoen voor hulpverlening aan deze doelgroep via het Rode Kruis. Vanderpoorten trok op inspektietoelt langsheen de kampen. Gutt beloofde zo snel mogelijk kredieten vrij te maken. Ook De Schryver zou op rondreis gaan langsheen de kampen. Zo veel mogelijk hulp verlenen aan vluchtelingen, rekruteringsreserve en troepen was een voor de hand liggend middel om in het reine te komen met de negatief gestemde publieke opinie in het bezette land.

Toen ontving Pierlot een rapport van het Rode Kruis over de kampen dat zijn onrust nog aanzwengelde. Daarin werd beweerd dat de burgerlijke en militaire administratie volstrekt ontoereikend waren. Pierlot schreef aan Vanderpoorten over de situatie die hij nu *vraiment terrible* achtte. Op 11 juli bracht hij dit rapport ook op de Ministerraad. Enkele dagen later kon Vanderpoorten Pierlot uit eigen ervaring inlichten. Het was niet overal zo slecht gesteld met het moreel en dat kon ook gelden voor de voedselvoorziening. Wel waren vele jongens verzwakt of ziek. Hij vond dat het, achteraf bekeken, in mei een vergissing was geweest om de jongens van 16 tot 18 jaar naar Frankrijk te sturen. Bovendien, als ze in dergelijke slechte toestand gerepatriëerd werden: *La réaction des parents sera aussi terrible que justifiée*. Het organiseren van de hulpverlening was ondertussen zo moeilijk geworden omdat er in zuidelijk Frankrijk geen eten of benzine

54 Pierlot aan Vanderpoorten, 4 juli 1940. Pierlot aan Denis, 4 juli 1940. Vanderpoorten aan Pierlot, 7 juli 1940. Pierlot aan Vanderpoorten, 7, 8 en 9 juli 1940 (LA, Archief A. Vanderpoorten, nrs. 3.3.17, 19, 20, 21, 23).

meer te krijgen was. Vanderpoorten stelde voor hulp te vragen aan de Franse militaire logistiek.⁵⁵

Op 13 juli werd op de Ministerraad meegedeeld dat Gutt meer dan honderd miljoen aan de Franse overheid moest betalen voor het eten dat de CRAB's ondertussen hadden verorberd. Tegenover al die berichten van ondervoeding zal dat bitter hebben geklonken. Op 14 juli werd vernomen dat de voedselvoorziening van de kampen wat was verbeterd. Ondermeer dankzij de inzet van Jules Mathieu die in Toulouse zorgde voor de contacten met de Franse autoriteiten. Hij was daar de facto generaal de Selliers opgevolgd *sauf ce qui concerne la direction des cadres militaires*. Er zou op grote schaal nieuwe kledij aangekocht worden. Vanaf 15 juli zou elke CRAB 3 fr per dag ontvangen. De hele Ministerraad kreeg te horen dat ondervoeding en verwaarlozing hun tol hadden geëist. Dat stelde de regering voor een dilemma. De jongens zo snel mogelijk terug sturen, wat hun wens was en die van hun families? Maar kon dat op staande voet? Hun slechte gezondheid zou op verontwaardiging onthaald worden. Op 17 juli meende Vanderpoorten dat het niet verantwoord was de CRAB's te repatriëren alvorens hun fysieke toestand verbeterd was. Elke gerepatriëerde moest eenmalig 50 fr. ontvangen en, in afwachting daarvan, werd de dagelijkse soldij verhoogd tot 5 fr.

De regering zag in dat ze afhankelijk was van Franse hulp als ze iets tastbaars wilde verwezenlijken. Op 15 juli was er een gesprek over de CRAB-kampen met de Franse regering in de persoon van de minister van Landbouw en Bevoorrading. Deze stuurde generaal Galmiche, de intendant-generaal van het Franse leger, het land in met de opdracht om persoonlijk poolshoogte te nemen in de CRAB-kampen en de situatie zo nodig te verbeteren. Galmiche liet er geen gras over groeien en ging op pad van 16 tot 22 juli! Waar het nodig was sprak hij de plaatselijke Franse autoriteiten aan. Maar de officier wees er tevens op dat de situatie in het kamp van Agde zeer slecht was en dat het aangewezen was om deze jongens zo vlug mogelijk naar huis te brengen. Deze inspectie had effect; tot grote vreugde van de Belgische ministers. De Schryver schreef vergezocht: «De zaak is dus aan 't beteren»⁵⁶. De Schryver was in deze door Pierlot aangewezen als rechterhand van Vanderpoorten. Hij was tweetalig, oudstrijder van de Eerste Wereldoorlog en kwam goed over in contacten met de jongeren. Jules Mathieu in Toulouse was ondertussen aangeduid als voorzitter van een «bestuurskomitee» voor de CRAB's.⁵⁷

55 Pierlot aan Vanderpoorten, 9 juli 1940; met aangehecht het Rode Kruis-rapport van Raymond Lemaire, 3 juli 1940. Vanderpoorten aan Pierlot, 14 juli 1940 (LA, *Archief A. Vanderpoorten*, nrs. 3.3.23, 24).

56 Nota, van de hand van De Schryver, betreffende het contact met de Franse regering van 15 juli, d.d. 23 juli 1940. Bedankingsbrief van De Schryver aan de Franse Minister van Landbouw en Bevoorrading, 23 juli 1940. Rapport van Galmiche betreffende zijn zending 16-22 juli (KADOC, *Archief A. De Schryver*, nr. 3.2.1.61).

57 Vanderpoorten aan Pierlot, 20 juli 1940. Pierlot aan Vanderpoorten, 20 juli 1940 (LA, *Archief A. Vanderpoorten*, nr. 3.3.30.31).

Was de oorlog daarmee definitief voorbij? Waren er geen Belgen meer die de strijd wilden verderzetten en wat dachten de ministers daarvan? Op 18 juli werd op de Raad medegedeeld dat Minister De Vleeschauwer, die in Londen de Belgische belangen behartigde, via een telegram had gevraagd of het toegelaten was om Belgische militairen op Engelse bodem ter beschikking van de Britse strijdkrachten te stellen. Pierlot wilde daar zeker geen verplichting van maken maar als het om vrijwilligers ging was hij akkoord en werd daarin gevolgd door de rest van de Raad⁵⁸. Bij de CRAB's en de Belgische troepen op Franse bodem zorgde het onzekere afwachten voor onrust en een gebrek aan discipline. Vele soldaten wilden, desnoods te voet, terug naar hun land. Denis stelde voor dat er een militaire missie naar Brussel zou gestuurd worden om die terugkeer te organiseren. Ondertussen zou De Schryver de gemoederen bij de soldaten tot bedaren proberen te brengen. Op 21 juli kregen de radioluisteraars van Pierlot nogmaals te horen dat de bevoorrading en kleding van de CRAB's zou verbeterd worden⁵⁹.

Op 22 juli deelde Denis mee dat er een militaire delegatie naar Brussel was vertrokken. De situatie bij de soldaten was ondertussen zeker niet verbeterd. Soldaten verlieten hun eenheden en trokken naar Bordeaux waar ze werden opgevangen door de Duitsers. Denis hoopte binnenkort een volledig rapport betreffende de werkbataljons voor te leggen aan de regering, want die groep dreigde vergeten te worden. Dan kwam Vanderpoorten aan het woord. Bij de vluchtelingen was de toestand bevredigend vond hij. Bij de rekruteringsreserve hing het af van het betrokken kamp. Nu wilde Denis wat verduidelijken en hij verklaarde uitdrukkelijk: *Jamais le Ministère de la Défense Nationale n'a été chargé de s'occuper de la situation de la réserve de recrutement. Ces jeunes gens relevaient du Ministère de la Santé Publique. Le département de la Défense Nationale a simplement prêté le concours d'officiers et de gradés pour les encadrer. Il a envoyé dans les camps des CRAB tout le personnel de service sanitaire dont il disposait, ainsi que ses réserves de médicaments.* Dat was een heel onprettige opmerking. Vanderpoorten kon niet anders dan daarop reageren, maar vermeed een botsing. Hij stond erop dat zou erkend worden dat de rekruteringsreserve gedurende een tijd verwaarloosd werd, waardoor gevoelens van verlatenheid natuurlijk bevorderd werden. Bovendien bleven de families al die tijd zonder nieuws over hun zonen. Hij had ondertussen een comité opgericht van beschikbare provinciegouverneurs, vertegenwoordigers van het militair kommando,

58 Volgens F. Balace zou de overtocht op 21 juni verboden worden door de kabinetschef van Denis. F. BALACE, *Une armée oubliée: les troupes belges en France*, in *Jours de défaite II*, Brussel, 1991, p. 115-129. Nochtans was van die negatieve ingesteldheid in het verslag van de Ministerraad niets te merken. Men moet dan ook de vraag stellen of de desertiebeschuldigingen die aan verscheidene naar Engeland ontvluchte officieren werden gericht, wel uitgingen van de regering. Of nam hier een zeker deel van het militaire «establishment» het vervolgingsrecht in eigen handen zonder dat dit uitdrukkelijk in het verlengde lag van het overheidsbeleid?

59 Tekst van de radiotoespraak IIA, *Archief A. Vanderpoorten*, nr. 32XVI.

Rode-Kruis mensen en miss Holbek, een vertegenwoordigster van de Amerikaanse Quakers⁶⁰.

De terugkeer op eigen houtje werd ook door mensen uit de rekruteringsreserve ondernomen. De ministers konden ze sinds enkele dagen in troepen door Vichy zien trekken wat hen noopte op 19 juli ter plekke opvangfaciliteiten op te zetten. Op 24 juli pleitte Balthazar voor meer onthaalcentra op de belangrijkste routes naar het noorden. Er zouden er opgezet worden in Varennes en Limoges. Op 25 juli besliste de regering Vanderpoorten en De Schryver nogmaals op tocht te zenden langsheen de kampen om poolshoogte te nemen en de mensen een hart onder de riem te steken. Drie dagen later, op 28 juli bracht Denis verslag uit van de militaire missie. De koning was blij dat de Belgen in Frankrijk terug wilden keren. Dat kon nu wat gesmeerder verlopen want op 27 juli had de regering beslist om reserve-officier Hannecart, die vanuit Brussel was uitgestuurd, officieel te erkennen als Kommissaris-Generaal voor de Repatriëring. Een paar dagen daarvoor had Hannecart al een uitvoerige nota gekregen van Vanderpoorten waarin de situatie geschetst werd. Daarin ontbraken de CRAB's niet. De slotzin loog er niet om: *Il convient cependant de rapatrier au tout plus vite cette jeunesse, après lui avoir fourni les vivres et les vêtements indispensables*⁶¹. Zo ging het verder met de praktische besommeringen. Op 4 augustus werd medegedeeld dat de toestand op hygiënisch gebied in de CRAB-kampen was verbeterd. Denis meldde dat de Fransen al het Belgisch legermaterieel hadden opgeëist. Op 5 augustus werd beslist dat de gedemobilizeerden een premie kregen.

TERUG NAAR HUIS

De ministers waren erg begaan met het lot van de CRAB's maar ze hadden hulp nodig voor het repatriëren van hun landgenoten. Er werd gerekend op de administratie in België. Daar droeg sekretaris-generaal Raymond Delhaye van Volksgezondheid de verantwoordelijkheid over de diensten die bevoegd waren voor de vluchtelingen. Brussel wilde niets liever en Delhaye was trouwens al begonnen met vluchtelingen terug naar huis te halen voorzover ze zich in het door de Duitsers bezette deel van Frankrijk bevonden.

60 Denis beweerde ook dat de inspekteur-generaal van de gezondheidsdienst van het leger over de CRAB's *un rapport plutôt favorable* had geschreven. Over dit komitee zie ook de nota vanwege Vanderpoorten voor Hannecart met uitleg over de toestand en de omkadering van vluchtelingen en CRAB's, 25 juli 1940, p. 4 (KADOC, Archief A. De Schryver, nr. 3.2.1.61).

61 Nota vanwege Vanderpoorten voor Hannecart met uitleg over de toestand en de omkadering van vluchtelingen en CRAB's, 25 juli 1940 (*ibid.*).

Het belangrijkste administratieve beslissingscentrum was het comité van de sekretarissen-generaal⁶². Daar wist men wat er gaande was. Op 12 juli vertelde sekretaris-generaal Verwilghen van Arbeid en Sociale Voorzorg zijn kollega's dat hij van iemand die pas uit het zuiden van Frankrijk was teruggekeerd, vernomen had dat in Toulouse ongeveer 80.000 jongeren in kampen zaten. Het was hun verboden terug te keren naar België. *Leur moralité est déplorable et la situation est alarmante et même tragique quand on envisage le peu de ravitaillement et la situation malheureuse dans laquelle ils se trouvent*. Hij vroeg uitdrukkelijk dat de Brusselse vooraanstaande advocaat en stafhouder Henry Botson, de gezant die door Delhayé naar Frankrijk was gestuurd, zich met de rekruteringsreserve zou bezighouden. Voorzitter Delmer, sekretaris-generaal van Openbare Werken, trad hem bij: Delhayé moest daar werk van maken. Obstakel was het feit dat de jongens zich in het onbezette Vichy-Frankrijk bevonden en Botson had daar geen bevoegdheid. Ze zouden aan de Duitsers moeten vragen om op te treden⁶³. Enkele dagen later, op 17 juli, vroeg Marcel Nijns, sekretaris-generaal van het Ministerie van Onderwijs, aan Delhayé of het niet mogelijk was om voorrang te verlenen aan de rekruteringsreserve. Anders dreigden de studenten onder hen immers een heel studiejaar te verliezen. Ook deze maal kreeg hij bijval van Delmer: *Ils ont fait leur devoir par ordre et on ne concevrait pas que les fuyards reviennent au pays avant eux*. Delmer en Nijns zouden daarover met de Duitsers gaan praten⁶⁴.

De Belgische autoriteiten in Frankrijk deden evenzeer hun best. Jules Mathieu schreef vanuit Toulouse aan het kabinet van Leopold III dat hij had vernomen dat de koning in biezondere mate bezorgd was over de rekruteringsreserve. Ook Mathieu zag geen kans daaraan op korte termijn een einde te stellen behalve met massale Duitse hulp. De man had op dat ogenblik vrijwel geen contact meer met regeringsverantwoordelijken en hoopte dat het ingrijpen van de koning de zaak weer in beweging kon zetten⁶⁵. Kollega Holvoet kreeg in Montauban herhaalde malen mensen

62 Over de rol van de sekretarissen-generaal: M. VAN DEN WIJNGAERT, *Het beleid van het comité van de sekretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting 1940-1944* (VERHANDELINGEN VAN DE KAWLSKB, KLASSE DER LETTEREN, nr. 79), Brussel, 1975).

63 Vergadering sekretarissen-generaal 12 juli 1940 (NCWOII, *Archief O. Plisnier*, nr. 211). Op 14 augustus 1940 schreef de vluchtelingenverantwoordelijke voor de Landes (naam onleesbaar) een rapportje waarin hij eveneens klaagde over de slechte toestand bij de rekruteringsreserve. Dit kwam terecht in de archieven van het Algemeen Sekretariaat van het Ministerie van Financiën (ARA, nr. 390, «dossier 1364»).

64 Vergadering van de sekretarissen-generaal, 17 juli 1940 (NCWOII, *Archief O. Plisnier*, nr. 211). Wie al evenzeer bezorgd was over de CRAB's en ter hulp werd geroepen door verontruste ouders, schoolhoofden, priesters... was kardinaal Van Roey. Ook voor deze mensen was het vermoeden dat de jongens ginder in materieel en moreel slechte omstandigheden leefden een argument om met alle macht de repatriëring te eisen (*Akten en documenten uitgegeven door kanunnik Leclef*, Brussel, 1945, p. 43-50).

65 J. Mathieu aan Frédéricq, 17 juli 1940. Op 27 juli 1940 zou Frédéricq een antwoord schrijven met daarin de verzekering dat er binnenkort in Parijs een gesprek zou zijn tussen de Belgische en de Franse autoriteiten om de repatriëring aan te vatten (AKP, *Fonds Kabinet van Koning Leopold III*, nr. 230).

over de vloer vanuit Brussel die naar het zuiden afgezakt waren met de uitgesproken bedoeling om CRAB's terug te brengen. Daaronder waren graaf Paulo de Hemptinne en baron Fallon. Holvoet besliste om zelf naar België te gaan van 20 tot 23 juli. Onderweg overlegde hij met kommandant Hannecart en met Botson, die vanuit Brussel uitgestuurd waren voor het repatriëringswerk. In Brussel sprak hij met Delhayé die het hem ook mogelijk maakte om terug te reizen ⁶⁶. De verbinding was gelegd.

Daarmee waren de problemen niet van de baan. Waren de Franse en Belgische autoriteiten ter plekke wel allemaal even bereidwillig om de rekruteringsreserve te laten terugkeren? Delhayé was daar niet zo van overtuigd. En dan vormden ook de Duitsers een probleem. Volgens de internationale verdragen hadden zij het recht soldaten achter prikkeldraad te zetten. De rekruteringsreserve was evenwel een dubbelzinnig geval. Deze mensen waren in feite nog niet in militaire dienst geweest. Maar zouden de Duitsers dat ook vinden? Vanaf 30 juli begon de repatriëring van de rekruteringsreserve. De laatste hun toegewezen trein kwam toe op 20 augustus ⁶⁷.

De rekruteringsreserve werd slechts minimaal verontrust door de dreiging van krijgsgevangenschap. Een verheugende wending, gelet op de jeugdige leeftijd van velen onder hen en de doorstane ontberingen. Met de terugkeer was de zaak niet afgelopen, want er bleef nog een pijnlijke nasleep. Ongeveer vierhonderd van hen hadden de exodus niet overleefd. De terugkerenden droegen de fysieke sporen van de tocht en de ondervoeding. Zij werden niet aan hun lot overgelaten. Op 14 augustus vaardigden de sekretarissen-generaal een besluit uit dat geneeskundig onderzoek verplicht maakte «bij de mannen van 16 tot 35 jaar, welke de oproep van de Belgische regering om zich bij het leger te voegen beantwoord hebben». Ze zouden daarvan een geschreven bewijs krijgen dat nodig zou zijn om later een vergoeding wegens ziekte of verwonding ingevolge oorlogsfeiten te kunnen bekomen ⁶⁸. In hoeverre deze dienst deze taak heeft kunnen vervullen blijft nog in het ongewisse.

66 Memoires van gouverneur Holvoet, p. 110 e.v. Zie ook gegevens in zijn rapport over de missie naar Brussel INCWOII, *Archief Holvoet*, nrs. 1 en 21.

67 A. COLIGNON, *Ordre de rejoindre les '16-35 ans'*, p. 113. Zie ook de radio- en perscommuniqués vanwege de regering betreffende de repatriëring (KADOC, *Archief A. De Schryver*, nr. 3.2.1.4.). Het was toch een dubbeltje op zijn kant geweest omwille van de dubbelzinnige militaire status. In september vernam Delhayé dat de Duitsers op de vluchtelingentreinen mannen van 16 tot 45 jaar er uit pikten en interneerden. Enkel vrouwen, kinderen en bejaarden mochten terug naar België. Zie hierover vergadering van de sekretarissen-generaal, 27 en 29 juli, 13 september 1940. INCWOII, *Archief O. Plisnier*, nr. 21). Delhayé was daarover met de Duitsers gaan onderhandelen, maar had niet meteen uitsluitel gekregen. Voor een korte tijd zette hij de repatriëring van mannen stop.

68 Gepubliceerd in *Belgisch Staatsblad*, 19 en 20 augustus 1940.

In de herfst van 1940 was de repatriëring van de twee miljoen Belgische vluchtelingen, soldaten en CRAB's zo goed als afgerond⁶⁹. Ondertussen ebde de golf van neerslachtigheid wat weg. De Britten zetten de strijd verder. Een deel van de Belgische politieke elite vatte weer moed en zo volgden vele andere ministers en politieke zwaargewichten Marcel-Henri Jaspar naar Londen. De oorlog tegen de Duitsers zou verder gaan. Maar was er een betekenisvolle bijdrage van Belgische militairen te verwachten? Op enkele honderden na waren die immers allemaal in handen van de Duitsers. De zo omvangrijke rekruteringsreserve was gesmolten als sneeuw voor de zon. Vrijwel iedereen van deze groep bevond zich nu binnen het machtsbereik van de vijand.

*Il faut abandonner l'espoir de constituer une armée*⁷⁰

Op 24 oktober 1940 kon Gutt op de radio aankondigen dat de Belgische regering de strijd zou voortzetten. Pierlot en Spaak waren op weg naar Londen. Spijtig genoeg zonder soldaten! In Frankrijk hadden de Belgen nog de beschikking over omvangrijke hulpbronnen *but also between two and three hundred thousand men of military age whom we had called up and begun to train*. En natuurlijk ook de werkkraft van de talrijke vluchtelingen. Nu ze van op Britse bodem moest oorlog voeren had de regering *only a very small part of what was, six months ago, our proud army*. Toch kondigde hij aan dat de Belgen zo snel mogelijk een gemotorizeerde brigade aan de geallieerde strijdmachten zouden toevoegen⁷¹.

Op 31 oktober herbegon het normale ritme van Ministerraden. Ditmaal met slechts vier deelnemers: Pierlot, Spaak, Gutt en De Vleeschauwer. Er werd beslist dat de mobilizatie gewoon doorging. De ambassades waren verplicht om medische keuring te organiseren en de geschikten naar Engeland te sturen. De Britten beloofden in december 1940 de nodige bewapening voor het opstellen van twee infanteriebrigades en een regiment artillerie. Dat werd positief ontvangen, maar Gutt werd uitgestuurd om ook het nodige te vragen voor de uitrusting van een gemotorizeerde eenheid, zoals trouwens door Churchill al eens terloops was beloofd⁷². De ministers beseften ondertussen zeer goed dat de relatief immobiele infanterie en artillerie niet meer konden beschouwd worden als een doorslaggevende faktor op het slagveld. En dat laatste wilden ze hebben. België moest op het slagveld vertegenwoordigd zijn in de aanvalsspitsen.

69 Op 9 september 1940 kon Leopold III aan de voorzitter van het Belgische Rode Kruis, prof. Pierre Nolf, zijn welgemeende tevredenheid uitdrukken over de snelle repatriëring van vluchtelingen en CRAB's. Hij dankte de organisatie voor de hulp die ze had geboden (Leopold III aan prof. P. Nolf, 9 september 1940 in AKP, Fonds Kabinet van Leopold III, nr. 230).

70 Spaak op de Ministerraad van 20 juli 1942 (ARA, Mikrofilm 2081/2).

71 Tekst van deze radiotoespraak INWOII, Archief Raoul Richard, nr. 711.

72 Ministerraad, 12 december 1940 (ARA, Id.).

Dat klonk wel mooi, maar wapens hebben bedienaars nodig. En waren die in voldoende mate beschikbaar om de beloofde eenheden te omkaderen? Eind november bekende Gutt — die de bevoegdheid over Landsverdediging had overgenomen — dat hij slechts over een negenhonderdtal manschappen beschikte voor landmachteenheden en over een honderdtal man vliegend personeel⁷³. In januari 1941 werd één infanteriebataljon opgesteld. Het moreel van deze soldaten was laag, want het werd vergiftigd door politieke discussies⁷⁴. Dat geringe aantal soldaten vormde een zware handicap, want een bataljon betekende niemendal op het slagveld. Zeggen dat dit de regering en de troepen opzadelde met een minderwaardigheidscomplex is nauwelijks overdreven. Op 11 februari schreef Gutt aan oud-minister Raoul Richard betreffende de Belgische troepenmacht: *Nous souffrons beaucoup de son infériorité numérique. Le caractère squelettique de notre effectif et la répercussion déplorable de cela*⁷⁵. Er was dus aanvulling nodig.

Een voor de hand liggende vindplaats van rekruten was Vichy-Frankrijk waar zich nog altijd een aantal potentiële soldaten bevonden. De regering zou Hannecart — die men vertrouwde — laten weten dat hij hen moest helpen en stimuleren om de overtocht te wagen⁷⁶. Het bracht niet veel zoden aan de dijk. Vichy noch Madrid waren erg geneigd om Belgische rekruten te laten doorsijpelen. Naarmate de maanden vorderden verminderde de hoop om significante strijdkrachten op te stellen. Op 7 augustus werd nog gemeld dat men één brigade zocht in te richten. Dat was het minimum om op het slagveld nog te kunnen beschikken over een eenheid met een zekere autonomie in het gevecht. Op 29 september zei Gutt dat het politiek en militair nodig was om een eenheid van ongeveer 2500 man beschikbaar te hebben op Britse bodem⁷⁷. De volgende jaren dook nog ettelijke keren het probleem van het lage moreel bij de troepen op. Eén van de oorzaken was dat de soldaten ook zagen dat hun eenheden te zwak waren om daadwerkelijk aan operaties op het continent te kunnen deelnemen. Op 5 maart 1942 vertelde Gutt zijn collega's dat ze onder ogen moesten zien dat ze slechts heel moeizaam een volledige brigade zouden bijeenkrijgen. De oplossing voor het lage moreel was gelegen in de inpassing van de eenheden in een Britse divisie die bij voorkeur in West-Europa zou ingezet worden. Dan was er tenminste uitzicht op vechten. Uiteindelijk zouden de Belgische eenheden opgenomen worden in de 54e Britse infanteriedivisie⁷⁸.

73 Gutt aan Hannecart, 26 november 1940, een uitvoerige brief die bedoeld was om Leopold III op de hoogte te brengen van de intenties van de Belgische regering in Londen INWOII, *Archief Raoul Richard* nr. 711.

74 Ministerraad, 16 en 23 januari 1941 (ARA, Mikrofilm 2081/2). Deze politieke discussies en het gebrek aan discipline worden ook verhaald in de kronieken en autobiografische teksten die leden van deze strijdkrachten nadien hebben gepubliceerd.

75 Gutt aan Raoul Richard, 11 februari 1941 (NCWOII, *Archief Raoul Richard* nr. 74).

76 Ministerraad, 24 april en 23 mei 1941 (ARA, Mikrofilm 2081/2).

77 Ministerraad, 7 augustus en 29 september 1941 (*ibid*).

78 Over de incorporatie van de Belgische landmachteenheden in een Britse divisie: Ministerraad, 7 mei, 30 juni, 1 juli, 20 juli, 6 en 26 augustus 1942; 7 januari, 11 februari, 20 april 1943 (*ibid*).

Na de geallieerde landingen in Noord-Afrika was er weer hoop. De regering wist dat nogal wat oorlogsvrijwilligers in Vichy-Frankrijk waren gestrand, waar de autoriteiten hen de keus hadden gelaten tussen het vreemdelingenlegioen of terugzending. Er waren al eens legioensoldaten van de Gaulles Vrije Fransen losgepingeld. Misschien waren er nu wel 3000 soldaten te vinden bij de Franse eenheden in de Maghreb. Er werd een militaire missie uitgezonden, maar op de Raad van 6 april bleek dat er slechts enkele honderden manschappen te vinden waren in Noord-Afrika⁷⁹. Twee dagen later werden de Belgische eenheden nog eens onder de loep genomen. Er waren nog 166 openstaande posten. Daarnaast moest voorzien zijn in een opgeleide reserve van 20 procent van de functies.

Tijdens de volgende maanden drongen de geallieerde troepen de Duitsers geleidelijk terug. Dat betekende dat een offensief op Westeuropese bodem naderbij kwam. Dat stelde nog een ander gevolg van de militaire zwakte van de Londense regering duidelijk in het licht. Het bleek dat het verzet in België over een niet te verwaarlozen aanhang beschikte. Het gewapende verzet werd numeriek alsmaar belangrijker. Zij hadden immers wél een omvangrijke rekruteringsreserve bij de hand. Al was er veel achterdocht tegenover de paramilitaire verzetsorganisaties bij de ministers, ze moesten ze steunen, met geld en wapens. Dat betekende dat na verloop van tijd het grootste deel van de «gewapenden» onder Belgisch gezag — al was dat laatste vaak eerder hypotetisch — zich in het bezette land bevond en niet bij de reguliere eenheden op Britse bodem. Een rapport uit januari 1944 onderstreepte een pijnlijke waarheid dienaangaande: de gewapende verzetsorganisaties waren *les seules forces réelles du pays qui peuvent jouer un rôle dans la guerre*⁸⁰.

Ondertussen kwam de dag van de invasie dichterbij. Op 4 mei 1944 werd bevestigd op de Ministerraad dat de Belgische eenheden zouden deelnemen aan de bevrijding van West-Europa. Bij de eigenlijke landingen zouden ze niet betrokken zijn. Maar in een volgende fase zouden ook zij overgebracht worden. De regering moest dus nadenken over de versterking van de strijdkrachten wanneer het grondgebied bevrijd werd en er dus in principe een rekrutenreservoir voorhanden was. Een massale incorporatie werd meteen verworpen. Dat was niet haalbaar. In eerste instantie waren er kaders voldoende voor de onmiddellijke oprichting van 6 infanteriebataljons. Die waren bedoeld voor toevoeging aan de geallieerde strijdmacht. Daarna moest de inrichting en bewapening van een infanteriedivisie van het Britse type aangevat worden. Die kon in een latere fase ontdubbeld worden tot België twee of drie divisies ter beschikking zou hebben, hetgeen overeenkwam met de sterkte van een legerkorps. Maar dat was voor de verdere toekomst. Op 1 augustus mocht premier Pierlot de ministers vertellen dat de Belgische troepen naar het continent vertrokken. Op 30 augustus — de legers waren de Belgische grens genaderd — vroeg

79 Ministerraad over de rekruteringsreserve in Noord-Afrika. 4, 10, 7 december 1942, 6 april 1943 (*Ibid.*).

80 Nota van 17 januari 1944 betreffende de erkenning van de weerstandsorganisaties door de regering, z.a. INCWOII, Archief William Ugeux, nr. 319).

het geallieerde hoofdkwartier de regering om werk te maken van het opstellen van de zes bataljons voor beveiliging van de achterhoede en bewakingsopdrachten.

Dat was het verschil: in mei '40 werd de Belgische militaire sterkte geteld in divisies — telkens vele duizenden soldaten. Vier jaar later in bataljons van slechts enkele honderden. De bevrijding van België zou het werk zijn van de bondgenootschappelijke troepen. Belgische soldaten zouden daar noodgedwongen slechts een miniem aandeel in krijgen. De regering kon niet anders. Op 2 september verscheen in het *Staatsblad*: «Gezien de huidige toestand zal België slechts in beperkte mate aan de eigenlijke krijgsverrichtingen kunnen deelnemen. In feite zal de verantwoordelijkheid van de verrichtingen op de opperbevelhebber der geallieerde legers rusten»⁸¹. Het was in de herfst van 1918 heel anders geweest. Het nieuwe Belgische leger van 1945 stond ver af van de troepenmacht in de herfst van 1918 en de tweeëntwintig divisies die Leopold III in mei 1940 kon inzetten.

BESLUIT

Het verhaal van de rekruteringsreserve is er niet vrolijker op geworden door deze perspectiefverbreding. Marcel-Henri Jaspar noemde het terecht: *Le chapitre le plus douloureux de l'exode belge en France. Ce problème soulève d'autre part de graves questions de responsabilité morale qu'il ne m'appartient pas de trancher*⁸². Afgezien van de menselijke miserie werd er inderdaad ook politieke springstof opgestapeld. We kunnen nu duidelijker aflijnen waarom en hoe dit gebeurde omdat we het onderzoek van de rekruteringsreserve niet beperken tot een bundel van des *petites histoires* van jonge mannen onderweg. Hun vroegtijdig afgebroken carrière als toekomstige soldaten was wel degelijk veel meer dan een verhaal van chaos, miserie, verkeerde beslissingen en ongelukken. Het was een belangrijk element in een snel evoluerende politieke en militair-strategische probleemsituatie. Die was niet in de eerste plaats veroorzaakt door het Duitse offensief, maar vloeide voort uit het bevoegdheidsconflict dat bestond tussen regering en staatshoofd-opperbevelhebber Leopold III betreffende de zeggingsmacht over de strijdkrachten en de bepaling van de strategie in oorlogstijd.

Het nut van een rekruteringsreserve was in 1940, de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog in het achterhoofd, voor iedereen duidelijk. Al valt

81 In Delfosses Verslag aan de Ministerraad; ter inleiding van de besluitwet van 25 mei 1944 betreffende de bindende kracht van sommige verordeningen van de opperbevelhebber der geallieerde legers.

82 In zijn rapport met het overzicht van de oorlogsactiviteiten van het Ministerie van Volksgezondheid; de eerste zinnen van het hoofdstuk over de rekruteringsreserve, p. 195 (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 1945).

het op dat het vooral de regering was en niet de legerleiding die initiatieven nam. Ondertussen werd het staande leger door de koning systematisch afgeschermd van enige regeringsinvloed. Vanaf 15 mei 1940 werd de kans groot dat het Belgische grondgebied integraal in handen van de Duitsers zou vallen. Leopold opteerde ervoor het Belgische leger en zichzelf te binden aan het grondgebied. Dit kon steunen op een lange traditie in het Belgische militaire beleid. Het had voor gevolg dat het zich na korte tijd moest overgeven. De optie van de regering was het verderzetten van de strijd vanop het grondgebied van de bondgenoten, zelfs al moest dat noodgedwongen met ernstig gereduceerde strijdkrachten. Het bestaan van de rekruteringsreserve, die vroegtijdig naar Frankrijk was gestuurd, was een van de elementen die deze laatste keuze valabel maakte.

In oorlogstijd betekent een regering zonder leger niet veel. Feit was dat, na 28 mei, de regering slechts een onevenwichtig en slechtbewapend samenraapsel aan troepen ter beschikking had met drastisch gereduceerde gevechtskracht. Dit militair vermogen zou overigens de geallieerden slechts weinig kunnen helpen bij het verzet tegen het onstuitbare Duitse eindoffensief. Deze inzet werd uit het kollektieve geheugen gewist. Francis Balace noemde deze Belgische eenheden terecht *une armée oubliée*⁸³. Toch was dit militair vermogen in principe een belofte voor de toekomst. De strategische betekenis van deze Belgische strijdmacht werd in belangrijke mate gevormd door de omvangrijke rekruteringsreserve die in het zuiden was samengebracht. Deze verhoogde, in de ogen van Fransen en Britten, het politieke gewicht van de Belgische regering gevoelig.

Hoe dit omvangrijke instrument tot stand werd gebracht, beheerd en uiteindelijk gelijkwideerd hebben we gerekonstrueerd. Het is gebruikelijk om de slechte materiële omstandigheden aan de ministers te verwijten. Andere oordelen gaan veel verder en brengen het oorlogsbeleid in rekening. Luc De Vos en Frank Decat poneren dat deze reserve «door gebrek aan leiding vanwege de Belgische regering... grotendeels onbenut» bleef en dat daarmee «de laatste kans verloren ging om een belangrijk effectief aan de geallieerde strijdmacht toe te voegen»⁸⁴. F. Balace stelt dit nog wat explicieter en meent dat het mogelijk was om vele tienduizenden naar de Britse havens of naar Kongo over te brengen. *Mais il aurait fallu non seulement le pouvoir ou le croire mais surtout le vouloir*⁸⁵. Maar wat was de oorzaak van deze letargie? De Belgische regering had traditioneel geen greep op het militaire apparaat. De koning was het richtbaken voor het officierenkorps, niet de ministers. De regering kon dit op enkele dagen tijd onmogelijk keren. Een grondig onderzoek van de houding van het Belgische officierenkorps in Frankrijk na 28 mei kan meer licht werpen op hun inzet om de strijd naar best vermogen verder te zetten.

83 F. BALACE, *Une armée oubliée: les troupes belges en France*, in *Jours de défaite II*, p. 115-129.

84 L. DE VOS en F. DECAT, *10 mei 1940. Van Albertkanaal tot Leie*. (BELGIE IN DE TWEEDE WERELDOORLOG, nr. 10), Kapellen, 1990, p. 94).

85 F. BALACE, *Une armée oubliée: les troupes belges en France*, in *Jours de Défaite II*, p. 129.

Het lijkt nu wel vast te staan dat zij alvast de rekruteringsreserve niet behandelden zoals gewenst of mogelijk was. De koninklijke overgave zorgde voor een fikse knak in de politieke legitimatie waarop de ministers steunden. Het ligt voor de hand dat dit des te erger doorwerkte in het zeer koningsgerichte officierenkorps dat werk moest maken van de militarisering van de rekruteringsreserve.

Behalve de strijdkrachten ontsnapte ook de buitenlandse politiek in belangrijke mate aan de bevoegdheid van de regering als gevolg van de usurpatie van Leopold III. Die maakte het onmogelijk iets voor te bereiden op Franse bodem. Alles was improvisatie, hetgeen uiteraard de efficiëntie niet ten goede kwam. Ondertussen verloren de ministers hand over hand het gevoel dat zij op legitieme wijze het beleid voerden. Na de Franse overgave zat dit gevoel op een dieptepunt, ondermeer door de berichten die doorsijpelden vanuit België. Het werd versterkt door het vermoeden dat de transportmiddelen ontbraken om de nog bestaande strategische diepte, gevormd door Kongo en vooral door Engeland en het Britse Rijk, te gebruiken voor het opzetten van een nieuw Belgisch leger. Daarvoor was uiteraard een 'rekruteringsreserve' absoluut noodzakelijk. Het defaitisme had voor gevolg dat, zoals Leopold het staande leger op 28 mei in handen van de Duitsers gaf, de Ministers hetzelfde deden met de in Frankrijk aanwezige troepen en de rekruteringsreserve, enkele weken later.

Toen de Ministerraad opnieuw vorm kreeg in Londen in oktober 1940 bleek al gauw dat er geen significante Belgische strijdkrachten meer voorhanden waren en dat er al evenmin een rekruteringsreserve van enige betekenis kon aangeboord worden. De gevolgen wogen zwaar. De Belgische regering in Londen zou politiek veel steviger hebben gestaan en in september 1944 zou een betekenisvolle Belgische strijdmacht het bezette land zijn binnengetrokken. Het politieke gewicht van het gewapende verzet zou veel geringer geweest zijn, hetgeen de regering in de maanden na september 1944 een hoop kopzorgen zou bespaard hebben.

Tot slot: moest de regering wel over de noodzakelijke bevoegdheden en legitimiteit beschikt hebben, dan zou dit België heel wat meer dode soldaten hebben gekost. De keerzijde daarvan is dat er in 1944 en '45 verhoudingsgewijs wat minder Britten, Canadezen, Polen en Amerikanen de dood zouden hebben gevonden bij de bevrijding van België. Maar ze moesten wel, want er waren omzeggens geen Belgen om hun plaats in de frontlinie in te nemen, op de paar duizend man van de Brigade Piron na.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

AKP	Archief van het Koninklijk Paleis (Brussel)
ARA	Algemeen Rijksarchief (Brussel)
KADOC	Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (Leuven)
KAWLSKB	Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België (Brussel)
LA	Liberaal Archief (Gent)
NCWOII	Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (Brussel)